

## КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРАВ СПОЖИВАЧІВ В УКРАЇНІ У ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД: АНАЛІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛ

### CRIMINAL-LEGAL PROTECTION OF CONSUMERS IN UKRAINE IN THE PRE-REVOLUTIONARY PERIOD: ANALYSIS OF PRIMARY SOURCES

Бокша В.О.,

здобувач

Запорізького національного університету

У статті подано аналіз положень актів кримінального законодавства, що діяли на території України у XIX – на поч. XX ст., сформовано перелік злочинів, що посягають на права споживачів, а також подано їхню характеристику. На основі проведеного дослідження виявлено загальні риси кримінально-правової охорони прав споживачів в Україні у дореволюційний період.

**Ключові слова:** кримінально-правова охорона, права споживачів, дореволюційний період, кримінальне законодавство Російської імперії, Уложення про покарання кримінальні та виправні, Статут про покарання, що накладаються мировими суддями.

В статье подан анализ положений актов уголовного законодательства, которые действовали на территории Украины в XIX – нач. XX в., сформирован перечень преступлений, посягающих на права потребителей, а также приведена их характеристика. На основе проведенного исследования выявлены основные черты уголовно-правовой охраны прав потребителей в Украине в дореволюционный период.

**Ключевые слова:** уголовно-правовая охрана, права потребителей, дореволюционный период, уголовное законодательство Российской империи, Уложения о наказаниях уголовных и исправительных, Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями.

The article is devoted to review of norms of criminal law, which acted on the territory of Ukraine in the XIX – beg. XX century. The author formulated the list of crimes that impinge on the rights of consumers and gave their characteristics. Based on research it was found general features of criminal legal protection of consumer's rights in Ukraine in the pre-revolutionary period.

**Key words:** criminal legal protection, rights of consumers, pre-revolutionary period, criminal law of the Russian Empire, Code of penalties criminal and correctional, Charter of the penalties imposed by magistrates.

**Постановка проблеми.** Проблема протидії порушенням прав споживачів, попри реформи, проведені законодавцем в останні роки, на сьогоднішній день залишається однією з найбільш актуальних. Низький рівень задоволення споживачьких потреб у поєднанні з численними порушеннями у цій сфері обумовлюють необхідність пошуку більш конструктивних шляхів вирішення наявних проблем, ключовою серед яких є розробка дієвого механізму притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні правопорушень, що посягають на права споживачів. При цьому не викликає жодних заперечень, що серед усіх різновидів протидії їх порушенню найбільш ефективним є саме кримінально-правова охорона.

З огляду на зазначене з метою поглибленого вивчення цього питання пропонуємо звернутися до розгляду історичного аспекту кримінально-правової охорони прав споживачів. У межах цього дослідження ставимо собі за мету провести аналіз першоджерел, які діяли на більшій частині території України за часів протекторату Російської імперії у XIX – на поч. XX ст.

**Стан опрацювання цієї проблематики.** Означена проблема фрагментарно висвітлюється у працях таких вчених, як А.С. Беніцький, О.В. Буткевич, Л.Д. Вострокнутов, Г. Дихтяр, О.М. Зверева, В.Н. Орленко, Л.А. Тхайцухова. Проте у більшості з

них предметом дослідження виступає правове регулювання торгівлі загалом. Саме тому, за фактичної відсутності подібного наукового доробку, цілком виправданим є проведення аналізу кримінального законодавства Російської імперії з метою виявлення переліку конкретних правових норм, що встановлювали відповідальність за порушення прав споживачів, та, відповідно, визначення на основі такого аналізу загальних тенденцій законодавчої практики в означеній сфері, характерних для цього періоду.

**Виклад основного матеріалу.** Основним кодифікованим актом карного законодавства Російської імперії було Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. У 1866, 1885 та 1903 рр. було введено в дію нові редакції вказаного акту.

Пропонуємо послідовно розглянути положення вказаного Уложення редакцій 1845, 1885 та 1903 рр. Окремо зазначимо, що Уложення 1866 р. за своїм змістом у частині захисту прав споживачів не суттєво відрізняється від наступної редакції 1885 р., що цілком підтверджується аналізом, наданим нижче, оскільки навіть в Уложенні 1885 р. суттєва частина статей викладена у своїй початковій редакції 1845 р. Тому обмеження предмету нашого аналізу лише трьома редакціями з чотирьох існуючих не вплине суттєво на виявлення загальних закономірностей кримінально-правової охорони прав споживачів цього періоду.

Перейдемо до безпосереднього розгляду положень вказаного нормативно-правового акту. Розділ VII про злочини і проступки проти майна та доходів скарбниці, гл. 4 «Про порушення статутів гірських» не містить злочинів, що безпосередньо посягають на права споживачів, але встановлює відповідальність за порушення порядку видобутку і клеймування дорогоцінних металів і каменів. А саме ст. 634 встановлює, що покаранню підлягає підробка клейм і знаків на золоті, сріблі, платині з метою їх приховування, придбання або доставка підроблених клейм, а також будь-яке сприяння в їх підробці. У даному випадку мова йде про підробку клейм на прихованих під час видобутку або обробки на заводах, у майстернях дорогоцінних металів з метою їх подальшого продажу. Таким чином, зазначене правопорушення згодом у разі подальшої реалізації товарів з підробленими клеймами призводить до порушення прав споживача [1]. Уложення 1885 р. вказаної статті не містить, її було відмінено у листопаді 1880 р. [2]. Підрозділом 6 гл. 14 «Про порушення постанов щодо окремих видів ремесл» встановлено відповідальність за підробку клейм на виробах з дорогоцінних металів та камінні [1].

Гл. 5 «Про порушення Статутів про сіль» цього ж розділу, ст. 689 передбачає відповідальність за обважування покупця солі, за продаж солі в казенному магазині за ціною вище встановленої та підмішування в сіль будь-якої речовин, хоч би і нешкідливих, з чого випливає, що об'єктом злочину є саме право споживача на якість, а не його життя і здоров'я. На це вказує також те, що покарання за дане правопорушення встановлюється таке ж, як і за крадіжку-шахрайство, передбачене ст. 2 184 Уложення, на що ст. 688 містить пряму вказівку, тобто в даному випадку, за аналогією з шахрайством, має місце саме фінансовий збиток. При цьому міра покарання і його характер диференціюються залежно від того, в який раз скоєно шахрайство і розміру матеріальної шкоди [1]. Аналогічне правопорушення передбачено ст. 656 Уложення 1885 р., стаття викладена в редакції Уложення 1845 р. [2].

Гл. 6 вказаного розділу має назву «Про порушення постанов з питного збору і акцизу». У ній містяться здебільшого норми про відповідальність за виготовлення та збут підакцизних товарів поза сплатою акцизного збору та купівлею свідцтва на право таких виготовлення і збуту. Наприклад, ст. 700 передбачає караність продажу заводчиком з заводу напоїв, що підлягають сплаті питного збору чи акцизу. Проте дана норма та подібні їй не містять вказівки ані на недоброякісну сировину, з якої виготовлені такі підакцизні товари, ані на наслідки у формі шкоди здоров'ю чи життю споживача, що дає всі підстави стверджувати, що ця група норм спрямована на охорону правовідносин щодо наповнення державної скарбниці, як це власне і зазначено у назві розділу, а не прав споживачів [1].

Проте поряд з цим, виходячи вочевидь з ознаки предмету посягання, законотворець помістив у вказану главу низку правопорушень, що полягають у

фальсифікації та підмішуванні. Наприклад, ст. 703 встановлює відповідальність за «ввидьлку водки не изъ тѣхъ матеріалов, изъ которыхъ они имѣютъ право приготовить сии водки» (ч. 1), «примѣсь хлѣбнаго или же какого-либо другого спирта» (ч. 2); ст. 704 – за виготовлення чи продаж «хлѣбныя водки неопредѣленной для сего постановленіями крѣпости, и спиртъ двойной, или ниже двойнаго <...> разсыропку непослащенныхъ хлѣбныхъ водокъ»; ст. 705 – за «продажу водокъ въ количествѣ менѣе установленнаго, или безъ установленныхъ печатей или пробъ...»; ст. 732 – за продаж «водокъ виноградныхъ, фруктовыхъ или дѣлаемыхъ въ Россіи изъ сахарныхъ и свеклосахарныхъ остатковъ, съ примѣсью хлѣбнаго спирта, или въ неуставленномъ количествѣ, или безъ установленныхъ печатей»; ст. 734 – за зберігання в місцях продажу алкогольних напоїв «питья съ какой-либо примѣсью, или же испорченна, а вино неуказной пробы, или съ дурнымъ запахомъ» (ч.1), «... с примѣсью, вредною для здоровья» (ч. 2) [1].

Гл. 7 містить норми аналогічного характеру, проте такі, що стосуються саме тютюнових виробів: ст. 784 передбачала відповідальність за наклеювання «вищих» ярликів, що засвідчували сплату акцизного збору (у відношенні таких ярликів в Уложенні використовується «бандероль»), з наміром продажу або перепродажу; ст. 789 – за недобажування тютюнових виробів; ст. 790 – за відсутність зазначення вартості товару на тютюнових виробах, а також за продаж їх за ціною, вищою за встановлену [1].

3 Уложення 1885 р. ці статті повністю вилучені. Відповідальність за вказану категорію правопорушень регламентувало 1-е приложение къ извлеченіямъ изъ Собранія узаконеній и распоряженій правительства за 1883 годъ «О взысканіяхъ за нарушенія постановленій о питейномъ и табачномъ сборахъ и о порядкѣ производства дѣлъ по нарушеніямъ означенныхъ постановленій и правилъ объ акцизѣ съ сахара». Зокрема, вказаним документом закріплювалася відповідальність за аналогічні правопорушення щодо фальсифікації та підмішування, обману щодо кількості, ваги, об'єму та якості проданих алкогольних напоїв чи тютюнових виробів, а також за продаж за ціною, вищою за оголошену. Водночас закріплено два нових склади, які передбачали відповідальність за окремі види фальсифікації при виготовленні та розливі алкогольних напоїв. Так, караними визнавалися продаж алкогольних напоїв не в скляному посуді, у посуді, не запечатаному печаттю заводу чи складу, чи в посуді меншого об'єму, а також правопорушення, що передувало вказаному, а саме – переробка, підміна чи додавання посуду, що не відповідає стандартам, після проведення перевірки на підприємстві, що виробляє алкогольні напої, з метою наступної фальсифікації продукції [3].

Санкції, встановлені Уложенням 1845 та документом 1883 рр., за своїм характером не суттєво різняться. Так, в першому та другому випадку за правопорушення, що посягають на права споживачів, винні піддаються штрафу або ж у деяких випадках штрафу,

поєднаному з конфіскацією предметів та зняттям вчинення злочину та/або позбавленням права зайняття даним видом діяльності з виготовлення алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Відмінність спостерігається у способі визначення розміру штрафу: документом 1883 р. закріплюється, як правило, тільки його верхня межа, розмір не є фіксованим. Такі санкції є порівняно невисокими, враховуючи зміст інших статей Уложення, яке закріплювало на той час в тому числі смертну кару та тілесні покарання. Таким чином, можна зробити висновок, що вказана категорія статей була вилучена з Уложення внаслідок однієї з багатьох послідовних спроб законодавця відмежувати злочини від проступків, що пізніше знайшло своє більш повне відображення в створенні Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями, який почав діяти паралельно з Уложенням та передбачав відповідальність за порівняно менш небезпечні правопорушення або ж, як їх зараз визначають у правовій доктрині, дрібні кримінальні злочини.

Проте найбільша кількість статей, що охороняють життя та здоров'я споживачів, зосереджена саме у розділі VIII Уложення «О преступлениях и проступках против общественного благоустройства и благочиния». Гл. 1 цього розділу має назву «О преступлениях и проступках против постановлений, ограждающих народное здравие». Підрозділом I вказаної глави «О нарушении Уставовъ Карантинныхъ» закріплено два склади злочину, що посягають на права споживачів: продаж одягу та ганчір'я, що було у використанні, у зоні карантину після встановлення заборони (ст. 1014), а також прийняття утримувачем готелю чи інших подібних закладів на проживання чи ночівлю особи з зони карантину без документу, що засвідчує проходження ним усіх очисних процедур (ст. 1016) [1].

Підрозділ 2 цієї ж глави «О нарушении постановлений противъ распространения повальныхъ и прилипчивыхъ болезней» закріплює відповідальність за подібні правопорушення: за продаж та закупівлю з метою перепродажу речей, що залишилися після померлих від заразних хвороб та не були належним чином дезінфіковані (ст. 1031); відповідальність утримувачів готелів та подібних закладів за надання відвідувачам у користування предметів, що були у використанні відомо хворих людей (ст. 1034), а також відповідальність утримувачів їдалень та їм подібних закладів за використання в процесі надання послуг робітників, хворих на заразні недуги (ст. 1035) [1].

Найбільша кількість норм, спрямованих на охорону життя та здоров'я споживачів від можливих порушень, пов'язаних із поширенням небезпечної продукції, міститься у підрозділі 6 із відповідною назвою «О нарушении правил, охраняющихъ безвредностьъ жизненныхъ припасовъ и напитковъ». Зокрема, це такі правопорушення:

- продаж сирого або недопеченого хліба (ст. 1058);
- продаж зіпсованого м'яса та зіпсованої риби (ст. 1059);

- продаж м'яса худоби, померлої від хвороби або вбитої хворою, а також птиці (ст. 1061);

- надування м'яса (введення повітря у підшкірну клітковину) з метою надання йому кращого вигляду (ст. 1062);

- недотримання санітарії у місцях продажу м'яса (ст. 1063) та інших харчових продуктів (ст. 1064), що загрожує псуванням останніх та, як наслідок, може завдати шкоди здоров'ю населення, що мешкає на відповідній території;

- виготовлення задля продажу страв та/або напоїв із небезпечних для здоров'я продуктів у закладах громадського харчування (ст. 1065);

- продаж на базарах та вулицях страв (ст. 1066) або напоїв (1067), виготовлених із зіпсованих (несвіжих) чи шкідливих для здоров'я продуктів;

- підмішування шкідливих речовин в алкогольні напої з метою їх підробки чи приховування того, що вони є зіпсованими (ст. 1068);

- підмішування шкідливих речовин у харчові продукти чи напої, за їх недбале приготування, що загрожує здоров'ю, або приготування у посуді зі шкідливих матеріалів (ст. 1069);

- виготовлення посуду для приготування чи зберігання харчових продуктів чи напоїв зі шкідливих матеріалів (ст. 1070) (ст. 1071 передбачена відповідальність за наявності окремої кваліфікуючої ознаки – смерті потерпілого, що настала внаслідок правопорушень, передбачених ст.ст. 1069, 1070);

- продаж квасу з бочонків з мідними кранами (ст. 1072);

- змішування різних сортів чаю із наступним продажем (ст. 1073) [1].

Примітним є те, що санкції вказаних статей, попри очевидну наявність загрози настання тяжких наслідків у формі шкоди життю та здоров'ю людини, закріплюють штраф як основний та здебільшого єдиний вид покарання. У поодиноких випадках (напр., ст. 1069) арешт визначається як альтернативний спосіб покарання нарівні зі штрафом, або ж законодавець передбачає можливість його застосування у разі вчинення таких правопорушень за наявності кваліфікуючої ознаки – повторюваності (ст. ст. 1062–1063) [1].

Іншими статтями поряд зі штрафом передбачено також конфіскацію предметів вчинення злочину – неякісних чи небезпечних для здоров'я продуктів харчування або напоїв – чи позбавлення спеціального права на торгівлю, утримання закладів громадського харчування, готелів і т. п. Таким чином, виходячи зі змісту санкцій даної категорії правових норм, можна дійти висновку, що законодавець, відповідно до градації об'єктів кримінально-правової охорони, характерної для цього історичного періоду, не відносить злочини, що посягають на життя та здоров'я споживача, до правопорушень із високим ступенем суспільної небезпеки.

Показово, що Уложення 1885 р. такі склади злочинів вже не закріплює. Натомість з 1883 р. починає діяти вже згадуваний вище Статут про покарання, що накладаються мировими судьями. Саме його

норми передбачають відповідальність за все розмаїття вище перелічених правопорушень лише у декількох статтях, що вказує на вдосконалення юридичної техніки.

Зокрема, диспозиція ст. 115 Статуту викладена у такому формулюванні: «За приготування для продажу або за продаж харчових продуктів або напоїв, шкідливих для здоров'я або таких, що зіпсувалися, так само як за вироблення посуду зі шкідливих для здоров'я матеріалів винні, понад знищення припасів, напоїв або посуду, підлягають: арешту на строк не більше одного місяця або грошовому стягненню у розмірі не більше ста карбованців» [4]. Тобто в такий спосіб законодавець об'єднав в одній статті одразу три самостійні склади правопорушення, одночасно уникаючи невиправданої диференціації в залежності від предмету злочину (окремі статті, присвячені торгівлі неякісними хлібом, м'ясом, рибою і т. д., як це передбачалося Уложенням в ред. 1845 р.).

Натомість покарання диференціюються в залежності від наслідків вчиненого діяння, а саме відповідальність за вказане правопорушення у разі вчинення його за наявності кваліфікуючої ознаки – смерті потерпілого – встановлюється вже Уложенням 1885 р., на підставі чого вже можна констатувати, що законодавець виводить смерть споживача з категорії дрібних кримінально караних діянь і переводить до категорії злочинів. Санкцією ст. 865 Уложення закріплюється обов'язок понести покарання, визначене Статутом, та на додаток до нього передбачається довічне позбавлення спеціального права й церковне каяття [1].

У подальшому до ст. 115 Статуту ще вносилися зміни, але міру покарання законодавець не підвищив. Так, 8 квітня 1891р. гл. 9 цього Статуту була доповнена ст. 1151, що передбачала відповідальність за змішання маргарину, штучного масла або інших жирів з коров'ячим маслом. Підставою до того послужила поширена в країні практика фальсифікації коров'ячого масла. Трохи пізніше законом від 12 травня 1893 р. були введені в дію ст. ст. 1152–1153, які передбачали відповідальність за виготовлення, зберігання або продаж харчових продуктів чи іншого товару з порушенням встановлених правил або без накладення спеціального клейма [4].

Відповідальність за решту складів, передбачених підрозділом «О нарушеніи правилъ, охраняющихъ безвредностьъ жизненныхъ припасовъ и напитковъ», що не охоплювалися диспозицією ст. 115 Статуту, встановлювалася ст. 116 такого змісту: «За недотримання належної охайності і чистоти під час продажу харчових продуктів винні підлягають грошовому стягненню у розмірі не більше п'ятнадцяти карбованців» [4].

Пізніше до вказаної статті було внесено зміни законом від 12 травня 1893 р., після чого стало переслідуватися недотримання належної чистоти і охайності не тільки під час продажу харчових продуктів або напоїв, але й під час виготовлення їх або зберігання в торгових і промислових закладах [4].

Закінчуючи аналіз положень даного підрозділу Статуту, зазначимо, що 5 червня 1900 р. його було доповнено ще трьома статтями, які діяли до грудня 1911р. та передбачали відповідальність за: незаконний продаж (ст. 1161), незаконне виробництво, імпортування, зберігання і транспортування штучних солодких речовин (ст. 1162), а також використання їх у якості компонентів для приготування або продажу харчових припасів (ст. 1163) [4].

Цікаво, що до Уложення 1903 р. повернуто норми, що регламентують питання відповідальності за продаж та виготовлення небезпечної чи неякісної продукції, зокрема це ст. 209 (недотримання належної чистоти при виготовленні для продажу, збереженні та продажі харчових продуктів чи напоїв), ст. 210 (порушення правил щодо усунення підробки харчових продуктів чи напоїв, а також правил щодо виготовлення, збереження чи виготовлення окремих товарів), ст. 211 (виготовлення, зберігання для продажу та продаж шкідливих для здоров'я чи зіпсованих харчових продуктів і напоїв, в тому числі виготовлених з використанням отруйних речовин), ст.ст. 212–213 (продаж хлібу зі шкідливими домішками), ст. 215 (порушення правил виготовлення чи продажу маргарину), ст. 216 (порушення правил виготовлення чи продажу штучних солодких речовин), ст. 217 (підробка чаю), ст. 219 (розведення пива водою, додавання до нього інших, нешкідливих, речовин, змішування пива різних сортів) [5].

Норми наступного, сьомого, підрозділу встановлюють відповідальність за порушення правил продажу, зберігання та вживання отруйних та сильнотоксичних речовин. З усього переліку можна виділити декілька, що встановлюють відповідальність за порушення прав споживачів. Зокрема, ст. 1075 встановлює відповідальність за продаж таких речовин із порушенням запобіжних заходів та не в тому вигляді, в якому їх дозволено продавати. Ст. 1077 окремо визначає покарання за вчинення цього ж правопорушення за наявності кваліфікуючої ознаки – смерті потерпілого. Так, на винну особу, окрім сплати штрафу, поєднаної з позбавленням права займатися торгівлею отруйними та сильнотоксичними речовинами, покладається також обов'язок церковного каяття [1].

Підрозділ 8 «Про порушення Статутів Лікарських» містить норми, що опосередковано забезпечують охорону прав споживачів шляхом закріплення відповідальності за порушення порядку утримання аптек, виготовлення ліків та їх реалізації. Суб'єкт відповідальності за нормами цього підрозділу спеціальний – управляючий аптекою чи її утримувач, фармацевт, рідше – аптекарський помічник чи учень. Зокрема, цим підрозділом закріплено відповідальність за такі діяння: продаж ліків, виготовлених поза приміщення аптеки (ч. 3 ст. 1095); продаж ліків у неналежному стані (порізаних, порублених в порошок) (ст. 1096); неналежну якість матеріалів, з яких виготовляються ліки, посуду, відсутність ваг, недотримання чистоти в аптеці, порушення інших правил щодо наявності необхідних документів обліку

та звітності (ст. 1097); недотримання належної обережності під час реалізації сильнодіючих та отруйних речовин (ст. 1098); виготовлення лікарських препаратів з порушенням правил фармацевтики, із речовин пошкоджених, неналежної якості чи кількості, у брудному чи шкідливому для здоров'я посуді (ст. 1105); продаж неналежним чином запакованих ліків, а також уповільнений продаж ліків (ст. 1110); помилковий продаж одних ліків замість інших, якщо це не мало своїм наслідком серйозну шкоду (ст. 1111); продаж ліків дорожче за встановлену таксу (ст. 1113) [1].

З наведеного переліку слідує, що під охорону було поставлено не тільки право на якість та безпеку продукції та, відповідно, життя і здоров'я споживача, але й майнові права. Причому безпосереднім об'єктом права споживачів виступають лише у поодиноких випадках, тоді як більшість норм спрямовані на превенцію їх порушення. Санкціями перелічених норм передбачено покарання у формі штрафу, попередження, догани; щодо утримувачів та керуючих аптек за наявності кваліфікуючої ознаки – вчинення злочину повторно – передбачено позбавлення права утримувати аптеку чи, як це сформульовано у низці статей, торгувати лікарськими засобами. Ще однією кваліфікуючою ознакою, окремо передбаченою ст. 112, визначено настання смерті через порушення правил щодо виготовлення та продажу ліків з аптек. Проте, на відміну від попереднього випадку, посилення відповідальності не спостерігається: до визначених санкціями покарань додається церковне каяття [1].

Уложення редакції 1885 р. зберігає повністю підрозділ про порушення правил щодо внутрішнього влаштування та утримання аптек, зокрема аналогічні склади злочинів передбачено ст. ст. 884–891. Ст. ст. 882–890 закріплено відповідальність за вже названі вище порушення правил виготовлення та продажу лікарських засобів [2].

В Уложенні 1903 р. вказані злочини включено до глави дев'ятої, що має назву «Про порушення постанов, що охороняють народне здоров'я». Зокрема, в межах ст. 198 об'єднано декілька складів злочинів за ознакою спільності суб'єкта (продавець лікарських засобів), а саме: порушення правил продажу складних лікарських засобів, а також ті, що раніше передбачалися ч. 3 ст. 1095, ст. 1096. Продаж ліків поза межами аптек карався за ст. 197. Склади злочинів, тотожні закріплені ст. ст. 1097, 1105, 1110, 1111, об'єднано у межах ст. 2 000 Уложення 1903 р. В обох випадках покарання – пеня, що не перевищує 500 карб. та 300 карб. відповідно. Кримінально караними за Уложенням 1903 р. є також здійснення лікарської практики без дозволу та продаж сильнодіючих та отруйних речовин без дозволу (ст. 195) або з порушенням встановлених правил (ст. 204, аналогічна ст. 1075 Уложення 1845 р.) [5].

Майнові права споживача поставлено під охорону ч. 3 ст. 1130 та ст. 1131, якими закріплено відповідальність за встановлення домовленості між торговцями щодо штучного завищення ціни на продукти, а

також за продаж продуктів за ціною, вищою за встановлену таксу, відповідно [1]. Ст. 913 Уложення в редакції 1885 р. передбачено аналогічний склад злочину, що й ч. 3 ст. 1130. У ст. 1165 Уложення 1885 р. законодавець розширює об'єктивну сторону, криміналізуючи також змову щодо штучного завищення вартості продовольчих товарів, а також інших товарів першої необхідності. До суб'єктів названого злочину законодавець відносить, окрім торговців, як це закріплювалося попередньою редакцією, також промисловців. У частині другій прописано кваліфікуючу ознаку – порушення громадського спокою внаслідок нестачі товарів першої необхідності. Визначено покарання у формі ув'язнення, поєднаного з позбавленням спеціальних прав у разі вчинення злочину за наявності кваліфікуючої ознаки. Аналогічне положення містить ст. 1180 Уложення редакції 1885 р. [2]. Уложення 1903 р. у ст. 242 встановлює покарання за цей злочин у формі ув'язнення, при цьому кваліфікуючою ознакою виступає завищення ціни з користуванням підвищеним попитом серед населення на визначений товар. Суб'єктами злочину залишаються торговці та промисловці [5].

Норми гл. XIII «Про порушення Статутів Торговельних» закріплювали відповідальність за цілу низку правопорушень, здебільшого пов'язаних із фальсифікацією товарів. Водночас ст. 1594 встановлювалося покарання за торгівлю з фальшивим свідоцтвом у формі конфіскації усіх товарів, поєднане зі штрафом у розмірі подвійної вартості свідоцтва, а також позбавленням усіх спеціальних прав стану, засланням та тілесним покаранням [1]. Аналогічний склад злочину закріплений ст. 1700 Уложення в редакції 1885 р. [2]. За ст. 310 Уложення 1903 р. караним є створення промислового чи торговельного закладу без належного дозволу (покарання – штраф у розмірі не вище 100 карб.) [5].

Серед інших норм цієї глави: використання в торгівлі ваг та мір без клейм (ст. 1606), використання ваг та мір з клеймами, але неправильних, через необережність (штраф із позбавленням права торгувати у разі повторного вчинення злочину) або обман споживача, що полягає в обважуванні чи обмірюванні, вчинений з умислом (штраф у розмірі 100 карб., поєднаний із позбавленням права торгувати) (ст. 1607); продаж напоїв з використанням посуду для напоїв невказаної міри або без встановлених позначок (ст. 1609). Ст. 1612 закріплює караність обважування та обмірювання і у частині визначення санкцій містить посилення на ст. 2177, що передбачає відповідальність за обважування та обмірювання, видання однієї речі за іншу або будь-який інший обман щодо кількості та якості товару (покарання встановлюється на рівні покарання за крадіжку, його розмір та форма диференціюються в залежності від вартості вкраденої речі (розміру матеріальних збитків, завданих споживачу)) – від позбавлення прав стану та заслання до тілесних покарань (різок), а також віддання у виправні арештантські роти на строк від двох до чотирьох років. Подібний обман, поєднаний із використанням нетаврованих чи неправильних ваг,

карається за цією статтею понад встановлені покарання також грошовим стягненням і позбавленням права на торгівлю [1]. Уложення 1903 р. усі склади, що утворюють злочини, пов'язані із використанням неправильних, заборонених до використання чи нетаврованих ваг та мір, об'єднує в межах ст. 363. За Уложенням 1903 р., ст. 338 криміналізовано продаж неправильно виготовлених церковних свічок [5].

Ст. 1613 закріплює відповідальність за фальсифікацію шляхом проставляння клейм чи інших знаків, що позначають високу якість товару, на товарах нижчої якості, ст. 1614 – іноземних клейм на вітчизняних товарах. Ст. 1725 встановлює відповідальність за клеймування товару клеймом не того сорту, суб'єкт відповідальності за цією статтею спеціальний – бракувальник. Ст. 1730 окремо закріплювалася відповідальність за бракування льону та конопель нижчого сорту, ніж бракується, ст. 1733 – за бракування сала з домішками чи іншого роду, ст. 1734 – за спробу повторного бракування такого сала. Ст. 1784 – за створення заводу чи фабрики для виготовлення підроблених іноземних чи виготовлення штучних вин, ст. 1789 – за підробку клейм чи чужих знаків, що проставляються на товарах (аналогічний склад злочину передбачений ст. 1357 Уложення 1885 р.) [1]. Відповідальність за фальсифікацію із ювелірними виробами окремо закріплена нормами підрозділу VI «Про порушення Статутів фабричних, заводських та ремісничих». Уложення редакції 1885 р. за злочини, пов'язані із можливими фальсифікаціями у сфері клеймування, встановлює відповідальність в межах ст. ст. 1395–1401, а також ст. 1354 – за підробку чужих клейм [2], Уложення 1903 р. – ст. ст. 348–352, ч. 2 ст. 356, ст. 359 – за продаж товарів із підробленими чи чужими товарними знаками [5].

Ст. 1804 встановлювала відповідальність за обважування, обмірювання чи інших обман замовника, вчинений спеціальним суб'єктом – ремісником, ст. 1805 – за збитки, завдані ремісником внаслідок виконаної ним роботи, що каралося штрафом у розмірі від одного до десяти карбованців понад відшкодування завданої шкоди; ст. 1806 – за недоброякісне виконання роботи; ст. 1807 – за невиконання роботи у строк; ст. 1808 – за вимогу оплати виконаної роботи за непропорційно великою ціною; ст. 1809 – закріплює кваліфікуючу ознаку – повторюваність діяння. У всіх без винятку випадках за цим рядом статей передбачено покарання у формі штрафу [1]. Уложення редакції 1885 р. містить аналогічні склади, що передбачені ст. ст. 1364–1368 [2]. За Уложенням 1903 р. криміналізовано також ще один вид обману споживача – продаж у закладах трактирного типу продуктів чи напоїв, а також здавання під найм кімнат за ціною, вищою за заявлену (ч. 7 ст. 315) [5].

**Висновки.** Таким чином, з наведеного вище слідує, що кримінальне законодавство дореволюційного

періоду, хоча й, на перший погляд, повно та детально регламентує питання відповідальності за злочини проти прав споживачів, водночас характеризується низкою недоліків. Серед них – надмірна кількість відсильних норм, зокрема законодавець доволі часто вдається до визначення міри відповідальності шляхом встановлення її на рівні відповідальності за найбільш подібні злочини, при цьому статті, на які він посилається, у частині визначення санкцій також є відсильними. Все це ускладнює визначення конкретної міри покарання за злочин. Недоліком також є невинуватене виділення в окремі статті кваліфікуючих ознак окремих злочинів, тоді як іншими статтями, поряд з цим, кваліфікуючі ознаки закріплюються в межах їхніх окремих частин. Юридична техніка недосконала також в частині формулювання диспозицій, що призводить до надмірної кількості статей (загалом, таких, що охороняють права споживачів, – більше півсотні), тоді як можливим було б розширення лише об'єктивної сторони окремих злочинів або – у разі необхідності посилення відповідальності – закріплення кваліфікуючих ознак в межах тих самих статей, що передбачають відповідальність за основний склад злочину. Очевидною є колізійність окремих норм Уложення, хоча й в редакції 1903 р. юридична техніка суттєво вдосконалена, а також суперечність норм Уложення із нормами Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями.

Щодо кримінальної охорони прав споживачів, очевидним є те, що з наведеного переліку норм, попри те, що їх нараховується надмірна кількість, лише поодинокі спрямовані на охорону саме прав споживачів. Здебільшого пріоритетним об'єктом виступає або порядок управління у певній сфері, пов'язаний із торгівлею чи аптечною справою, або, значно рідше, здоров'я населення, тобто охороняється саме публічний (державний або суспільний) інтерес, а не приватний. Зокрема, на це вказує міра покарання, що встановлюється за злочини, які посягають на безпеку продукції та можуть мати своїм наслідком заподіяння шкоди життю та здоров'ю споживача, – штраф, поєднаний із церковним каяттям. Тоді як, наприклад, за злочини, пов'язані із підробкою клейм, – арешт або ув'язнення. Така очевидна невідповідність є закономірною для законодавства, не тільки карного, цього періоду. Так, окремого нормативно-правового акту, спрямованого на охорону прав споживачів, у дореволюційний період не існувало. Відповідно, в частині гарантування безпеки продукції застосовувалися норми карантинного та санітарно-гігієнічного законодавства, в частині гарантування захисту майнових прав – Торговельний статут, а життя та здоров'я споживача охоронялися нормами кримінального законодавства опосередковано внаслідок необхідності попередження шкоди здоров'ю населення в цілому.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Уложение о наказаниях уголовныхъ и исправительныхъ // Санктпетербургъ : Типографія Второго Отделѣнія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи. – 1845. – 898 с.
2. Таганцев Н.С. Уложение о наказанияхъ уголовныхъ и исправительныхъ 1885 г. / Н.С. Таганцев // С.-Петербургъ. – 1892 г. – 796 с.

3. О взысканіяхъ за нарушенія постановленій о питейномъ и табачномъ сборахъ и о порядкѣ производства дѣлъ по нарушеніямъ означенныхъ постановленій и правилъ объ акцизѣ съ сахара : 1-е приложение къ извлеченіямъ изъ Собранія узаконеній и распоряженій правительства за 1883 г. – [Электронный ресурс] // Режим доступа : [pravo.gov.ru](http://pravo.gov.ru).
4. Статут про покарання, що накладаються мировими судьями. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://lib.uni-dubna.ru/search/files/sud\\_ustav/ustav\\_nakaz.htm](http://lib.uni-dubna.ru/search/files/sud_ustav/ustav_nakaz.htm).
5. Таганцев Н.С. Уголовное Уложение от 22 марта 1903 г. / Н.С. Таганцев // С.-Петербург. – 1904. – 1122 с.